

ЛИТВА

Сучасна назва держави: Литовська Республіка (*лит.* Lietuvos Respublika), Литва (*лит.* Lietuva).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Литва вперше згадується в «Кведлінбурзьких анналах» у повідомленні про трагічну загибель у 1009 р. від рук язичників єпископа Кверфуртського Бруно (Боніфація), який приїхав проповідувати християнство в землях ятвягів: «Святий Бруно, званий Боніфацієм, архієпископ і чернець, був обезголовлений язичниками на кордоні Русі та Литви [Litua] в 11-й рік свого подвижництва разом з 18-ма супутниками, і 9 березня вознісся на небо».

У «Повісті минулих літ» (редакція 1116 р., за Лаврентіївським списком 1377 р.) зазначено, що «в лето 6548 [1040] Ярославъ иде на Литву». Найдавнішим оригінальним документом з іменем Литви є новгородська берестяна грамота № 590, датована близько 1069 р., в якій є фраза: «Литва встала на Корелоу». Тут ідеться про конфлікт між литовцями, які у 1069 р. разом із полоцьким князем Всеславом Брячиславичем ішли в похід на Новгород, та союзниками Новгорода – іжорськими карелами.

Створення держави. Об'єднання литовських земель у централізовану державу відбулося за князювання Міндовґа у 1235–1240 рр.

Незалежність. Як незалежна держава Литва існувала з початку XIII ст. до 1569 р. 16.02.1918 р. Литовська рада оголошує відновлення незалежної Литовської держави зі столицею у Вільнюсі. 11.03.1990 р. оголошується відновлення незалежної Литовської Республіки.

Історичні назви держави: Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (1230–1569), у 1569–1795 рр. – у складі Речі Посполитої; Литовська Республіка (1918–1940); Литовська Соціалістична Радянська Республіка (1918–1919); Соціалістична Радянська Республіка Литви і Білорусії (1919); Серединна Литва (1920–1922); Литовська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР (1940–1941, 1944–1990); Литовська Республіка (з 1990).

Площа: 65300 км², що складає 10,8% території України.

Населення: 2 млн 849 тис. осіб (01.01.2017, Департамент статистики Литви).

Очікувана тривалість життя при народженні: 74,6 р. (для чоловіків – 69,2, для жінок – 79,7) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: литовці – 84,2%, поляки – 6,6%, росіяни – 5,8%, білоруси – 1,2% (2011, перепис). У збудованому для працівників Ігналінської АЕС м. Вісагінас абсолютну більшість населення складають росіяни.

Чисельність українців: близько 21 тис. осіб (2013, дані Посольства України в Литві). За даними перепису населення 2011 р. – 16,4 тис. осіб.

Столиця: Вільнюс – 533 тис. осіб. **Найбільші міста:** Каунас – 292 тис. осіб; Клайпеда – 151 тис. осіб; Шяуляй – 101 тис. осіб; Паневежис – 91 тис. осіб (на 01.01.2017, Департамент статистики Литви).

Державна мова: литовська. Вперше литовська мова отримала статус державної згідно з Конституцією 1922 р. Найдавнішою писемною пам'яткою литовською мовою є молитви: «Отче наш» (Viešpaties malda), «Аве Марія» (Angelo pasveikinimas) та «Символ віри» (Tikėjimo išpažinimas), вписані від руки в книгу «Tractatus sacerdotalis», випущену в Страсбурзі у 1503 р.

Релігійний склад населення: римо-католики – 77,2%, православні – 4%, протестанти – 1%, старообрядці – 0,77%, нерелігійні – 9,5% (2011, перепис).

Державний устрій: республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Сеймас (Сейм, з 1992). У 1940–1992 рр. – Верховна Рада, у 1940 р. – Народний сейм, у 1920–1927, 1936–1940 – Сейм, у 1918–1920 р. – Державна рада (Тариба). Першим литовським станомо-представницьким органом був вальний Сейм ВКЛ, що існував з початку XV ст. до 1568 р.

Діюча Конституція: 25.10.1992 р. прийнята на всенародному референдумі. Це Конституція 1938 р., що діє з правками та доповненнями від 1996, 2002, 2003, 2004, 2006, 2013,

2014 рр. Перша (тимчасова) Конституція Литви була прийнята Державною радою 02.11.1918 р. 01.08.1922 р. була затверджена перша постійна Конституція Литовської Республіки.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.05.2004 р.; член Шенгенської зони з 21.12.2007 р.; член Єврозони з 01.01.2015 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1991); член ОБСЄ (з 1991); співзасновник Балтійської асамблеї (1991); співзасновник Ради країн Балтійського моря (1992); член Ради Європи (з 1993); член СОТ (з 2001); член НАТО (з 2002).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (у поточних цінах), за даними Євростату, склав 13500 євро (21 місце серед EU – 28); за даними МВФ – 14890 дол. США (50 місце в світі); за даними Світового банку – 14880 дол. США (45 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Предки литовців – балти – проживали на узбережжі Балтійського моря вже в II тис. до н. е. Уперше про них згадує римський історик Корнелій Тацит у праці «Про походження і край германців» (I ст. н. е.). Територія, на якій жили балти, простягалася від Вісли до Даугави і від Балтійського моря до Дніпра. З часом балти розділилися на різні племена. Основою формування литовської нації були східно-балтські племена аукштайтів і жемайтів (жмудь), а також частково інші східно- і західно-балтські племена – ятвяги, курші, земгали і сели.

Наприкінці XII ст. у Литві взяла гору група князів на чолі зі Стякшісом та Дангерутісом. Інші князі корилися даній групі. Так, на рубежі XIII ст. утворилася своєрідна конфедерація литовських земель, яка намагалася поширити свій вплив на навколишні землі.

У 1205 р. литовці вперше збройно зіштовхнулися з німцями з Лівонії та зазнали пораз-

ки. У відповідь литовці у 1207 р. здійснили похід під Ригу, але протягом наступних років були витіснені з берегів Даугави німецькими лицарями, об'єднаними в Орден мечоносців. Литовські князі намагалися протидіяти поширенню німецької влади на землі естів та Латгалію. У боротьбі з лівонцями загинули у 1213 р. князь Дангерутіс, а в 1214 р. – Стякшіс. Проте спроба Ордену мечоносців захопити землю Шяуляй завершилась їх розгромом 22.09.1236 р. жемайтськими військами на чолі з князем Вікінтасом. У битві загинув магістр Ордену, а сам Орден з 1237 р. перестав існувати як політична сила – в результаті німецький тиск було зупинено більш ніж на десятиліття.

У 1230–1240-х рр. верховним литовським князем став Міндаугас (Міндовг), який поступово підпорядковував собі литовські землі. У цей період литовці розпочали набіги на новгородські, смоленські та волинські (1242, 1243, 1247) землі. Водночас у 1245 р. імператор Фрідріх II видав Тевтонському ордену концесію на країни, які необхідно завоювати. Серед них була й Литва.

У 1248 р. литовське військо на чолі з Вікінтасом та племінниками Міндовга Товтівілом і Едвідом було відправлене на завоювання Смоленська. У битві на Протві 15.01.1248 р. литовці розбивають великого володимирського князя Михайла Хоробрита, сам князь гине в бою. Проте наступна поразка литовського війська під Зубцовим від суздальців стає приводом для захоплення Міндовгом земель племінників та зміцнення свого становища у Литві.

Після цього у країні розгорнулась міжусобна війна 1249–1252 рр. у якій на боці Вікінтаса, Товтівіла і Едвіда виступили галицький і волинський князь Данило Романович та Лівонський орден. Щоб вивести з коаліції Лівонію, Міндовг погодився прийняти хрещення

у 1251 р. в обмін на значну частину Жемайтії. Литовський посол був прийнятий Папою Інокентієм IV, а Литва офіційно визнана християнською країною. Це захищало країну від нападів Тевтонського ордену, згідно з отриманою концесією. Підтримка Галицько-Волинського князівства не допомогла Товтівілу: у 1252 р. він був змушений втікати із Литви до Галича.

06.07.1253 р. Міндовг був коронований, а Литва ставала леном святого Петра. У 1254 р. було укладено мир із Галицько-Волинським князівством. У протистоянні з німцями сили конфедерації Жемайтських земель у битві при Дурбе 13.05.1260 р. розгромили об'єднане військо Тевтонського і Лівонського орденів; загинули магістр Лівонського та маршал Тевтонського ордену. У 1261 р. жемайти попросили Міндовга прийняти їх землі під владу короля Литви та почати війну проти Тевтонського ордену, що і було зроблено.

Першим православним великим князем литовським став син Міндовга Войшелк (1264–1267). Спираючись на допомогу свого швагра, холмського князя Шварна Даниловича, він зміг утвердитись у Литві. У 1267 р. Войшелк іде у монастир, залишивши трон Шварну (1267–1269), що зробило Литву галицьким протекторатом.

Князь Тройден (1269–1282) проводив політику, спрямовану на підтримку антинімецьких виступів балтських племен та здійснення походів на лівонські землі. З 1280-х рр. литовські походи на землі Тевтонського ордену на заході стали регулярними, як і напади хрестоносців на Жемайтію та низов'я Німану, тут до 1330-х рр. тривала регулярна позиційна війна.

Посилення зацікавленості Риги в литовських товарах привело до укладення за князювання Вітеня (1295–1316) у 1298 р. антилівонського військового союзу, що спричинило припинення нападів Лівонського ордену на Литву до 1330 р. У 1307 р. литовці вибили лівонців із Полоцька і остаточно включили його

до складу ВКЛ. На початку XIV ст. Литва підпорядкувала собі Друцьк і Мінськ.

За князювання Гедіміна (1316–1341) ВКЛ зміцнило свої міжнародні позиції та продовжило територіальне зростання. У боротьбі за першість у Північно-Східній Русі ВКЛ уклало союз із Твер'ю проти Москви, яку підтримувала Золота Орда. На рубежі 1310–1320-х рр. литовці остаточно підпорядкували Турів, Пінськ, Слуцьк і Вітебськ, а в 1322 р. встановили протекторат над Псковом. З цього часу Литва стала однією із сил, які претендували на роль об'єднувача земель колишньої Київської Русі. У 1330-і рр. литовський протекторат фактично визнали Смоленськ і Брянськ, а в 1340 р., після смерті останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава, Волинь була підпорядкована литовській владі в особі князя Любарта Гедіміновича. Водночас у 1330–1350-х рр. ВКЛ змогло витримати посилений тиск Тевтонського ордену і саме здійснювало спустошливі походи на його землі.

За князювання Ольгерда (1345–1377) ВКЛ у війнах 1349–1353, 1366 та 1376–1377 рр. відбило претензії польського короля Казимира Великого на Волинь, проте – поляки встановили контроль над Белзом. Після перемоги у битві на Синіх Водах у 1362 р. Золота Орда втратила контроль над Поділлям та Київщиною, які Ольгерд остаточно приєднав до ВКЛ. У 1367 р. він поновив на тверському князюванні свого союзника кн. Михайла Олександровича, проти якого виступала Москва. У 1368, 1370 рр. литовські князі Ольгерд та Кейстут здійснили походи на Московське князівство, під час яких двічі брали в облогу Москву. Проте похід 1372 р. завершився невдачею, що врешті дозволило Москві у 1375 р. встановити контроль над Твер'ю. Однак, на початку 1370-х рр. Ольгерд приєднує до складу ВКЛ Чернігівщину та Сіверщину.

Водночас у 1363 р. об'єднані сили Тевтонського і Лівонського орденів взяли Каунаський

замок та прорвали литовську оборонну систему на Німані. Загалом, у часи князювання Ольгерда та його брата Кейстута Тевтонський орден здійснив близько 100 великих походів на Литву, литовці на Пруссію – близько 40. У 1365 р. тевтонські лицарі вперше підійшли до Вільнюського замку, у рік смерті Ольгерда, 1377 р., хрестоносці Пруссії брали Вільнюс в облогу.

На початку правління Ягайла (1377–1434) у 1381–1384 рр. розгорнулася війна між ним та його дядьком Кейстутом (вбитий у 1382) і його сином Вітовтом, у якій суперники по чергово спирались на сили Ордену.

Згідно з підписаною у 1385 р. Кревською унією, Ягайло погодився на об'єднання Литви і Польщі в персональній унії та зобов'язався разом із народом прийняти католицизм. 15.02.1386 р. Ягайло був хрещений у Кракові, 18.02. – повінчаний з польською королевою Ядвігою, 04.03. – коронований як польський король (1386–1434). У результаті ВКЛ зберегло свою самостійність, але фактично стало залежним від Королівства Польща. У 1387 р. Ягайло здійснив масове хрещення литовців, і Литва стала останньою державою в Європі, що прийняла християнство. За дворянами-католиками їхні землі закріплювались на правах вотчин, заборонялися шлюби католиків і православних. У 1389 р. Папа Римський визнав Литву католицькою країною.

Прагнучи позбавитись всезростаючого польського впливу, в 1389 р. повстав Вітовт. В обмін на формальне визнання зверхності Тевтонського ордену та відмову від Жемайтії він отримав військову підтримку хрестоносців. Досить швидко внутрішньолитовська війна переросла у війну Польщі і Ордену за Литву. У 1392 р. Ягайло і Вітовт пішли на компроміс: згідно з Островським договором, Вітовт отримував Тракайське князівство і ставав намісником Ягайла у ВКЛ. Цим договором також було зафіксовано принцип державності Литви.

Під час правління Вітовта (1392–1430) Литва досягла вершини своєї могутності. Протягом 1390-х рр. він зміг усунути найбільших удільних князів (на українських землях) та сконцентрувати у своїх руках реальну владу у ВКЛ. У 1395 р. ВКЛ поновило контроль над Смоленськом, сюзеренітет ВКЛ визнали декілька руських князівств верхньої Оки. У 1397 та 1398 рр. литовські війська здійснюють переможні походи проти Золотої Орди.

З метою встановлення повного контролю над територією Русі-України, у 1399 р. литовські та руські сили Вітовта за підтримки загону тевтонських лицарів і колишнього хана Золотої Орди Тохтамиша виступили у похід проти татар. Проте у битві на Ворсклі 12.08.1399 р. сили Золотої Орди на чолі з Едигеем та Темір-Кутлуком розгромили християнське військо. У результаті ВКЛ втратило вихід до Чорного моря, було змушене укласти Вільнсько-Радомську унію 1401 р. з Польщею, що конкретизувала польський сюзеренітет над Литвою.

У 1401 та 1409 рр. жемайти повставали проти влади Ордену. У 1409–1411 рр. ВКЛ розпочало війну проти Тевтонського ордену за Жемайтію. 15.07.1410 р. у Грюнвальдській битві об'єднаними військами ВКЛ на чолі з Вітовтом та Польщі на чолі з Ягайлом війська Тевтонського ордену були розгромлені. У битві загинуло все вище керівництво Ордену: великий магістр, його заступник – великий комтур та грандмаршал, а його сили були підірвані. ВКЛ повернуло собі Жемайтію, яка у 1413 та 1417 рр. була хрещена у католицьку віру. Городельською унією 1413 р. зміцнювався державний зв'язок ВКЛ та Польщі. Прагнувши церковної самостійності православної частини своєї держави, з ініціативи Вітовта собор православних митрополитів у Новоградку в 1415 р. обирає митрополитом Київським і Литовським Григорія Цамблака.

Після того як чеські гусити відмовилися прийняти королем імператора Сігізмунда I Люксембурга, у 1421 р. вони обрали королем Чехії Вітовта. Він вислав у Прагу свого намісника Сігізмунда Корибутовича (1421–1423), який керував силами гуситської армії у боротьбі проти німців. Водночас у результаті війни 1422 р. Тевтонський орден остаточно відмовився від претензій на Жемайтю. У 1424–1431 рр. Сігізмунд Корибутович з власної ініціативи повернувся в Чехію, де став одним із вождів гуситів, а після смерті Яна Жижки – і верховним головнокомандувачем гуситської армії.

Розв'язавши собі руки на Заході, Вітовт посилив активність своєї політики на Сході. У 1426 р. здійснив похід на Псков, у 1427 р. – на Москву, де його внука Василя II хотіли усунути від влади, у 1428 р. – на Новгород.

Фактичним визнанням того, що Литва стала одним із вагомих політичних центрів Європи, став скликаний у 1428–1429 рр. у Луцьку з'їзд представників європейських держав.

Наприкінці правління Вітовта за державою остаточно закріпилася назва «Велике князівство Литовське, Жемайтське і Руське».

Проти намірів нового великого князя Литовського Швідріґайла Ольґердовича (1430–1432) унезалежити ВКЛ від Польщі різко виступила польська шляхта, яка почала вимагати передачі Польщі, Поділля і Волині. У 1432 р. литовські феодалі-католики виступили проти Швідріґайла, який спирався на руську православну шляхту. У країні розгорнулася громадянська війна (1432–1435). ВКЛ розкололась на власне Литву, якою правив новий великий князь Жіґізмунд Кейстутович (1432–1440), та Велике князівство Руське на чолі з Швідріґайлом. Визнання свого статусу великого князя з боку Польщі Жіґізмунд обміняв у 1432 р. на Західне Поділля. Щоб примирити православну шляхту України і Білорусі з польською владою,

у 1432 р. польська влада видала привілей про рівні права католиків і православних у ВКЛ.

Основні події громадянської війни закінчилися після битви під Вількомиром 01.09.1435 р., в якій литовсько-польське військо Жігізмунда розгромило русько-лівонське військо Швідріґайла, хоч останній і продовжував боротись до 1440-х рр.

За військової підтримки ВКЛ у Криму на початку 1430-х рр. утвердився хан Хаджі Гірей, який став засновником незалежного від Орди Кримського ханства. Централізуючи свою владу на українських землях, ВКЛ у 1452 р. припинило існування удільного Волинського князівства, а в 1470 р. – Київського.

Підтримка внука Вітовта великого князя московського Василя II під час міжусобної війни у Північно-Східній Русі у другій чверті XV ст. дозволила ВКЛ у 1449 р. тимчасово підпорядкувати Твер. Проте вже у 1454 р. Твер була змушена визнати зверхність Москви, а розгром новгородців московитами у 1471 р. остаточно поховав литовський вплив у Північно-Східній Русі. Після підпорядкування Новгороду у 1478 р. вже великий князь московський Іван III почав висувати претензії на руські землі у складі ВКЛ. З походу кримського хана Менґлі-Гірея 1482 р. на Поділля та Київщину й спалення Києва та інших замків розпочалась епоха регулярних походів кримських татар на південні землі ВКЛ.

У XV ст. ВКЛ було однією з найбільших країн Європи з площею близько 1 млн км² та 80-ма містами. Політичний і державний устрій ВКЛ формувався як станово-представницька монархія, влада в якій сконцентрувалася в руках литовської магнатсько-шляхетської верхівки. У середині XV ст. остаточно оформилась установа центрального державного управління – Пани-рада. Відповідно до привілею 1492 р., виданого Олександром Ягеллончиком (1492–1506), великий князь не міг змінювати ухвал

ради, мав погоджувати з нею заходи зовнішньої політики, призначення на посади та державні видатки. Паралельно зростала і вага дворянського сейму: у 1492 р. на ньому вперше було обрано великого князя Литовського, на сеймах були затверджені основні кодекси прав ВКЛ – Литовські статuti у редакціях 1529, 1566 і 1588 рр., написані руською (діловою білорусько-українською) мовою.

У 1480-х рр. розпочалася серія московсько-литовських війн за руські землі, у яких Литва зазнала відчутних територіальних втрат. У війні 1500–1503 рр., після розгрому литовсько-польського війська у битві на р. Ведрошь 14.07.1500 р., ВКЛ захопило Сіверські, Чернігівські, Смоленські та Вітебські землі. За результатами війни 1507–1508 рр. Литва визнала права Москви на землі, що відійшли до неї у 1503 р., але повернула собі Любеч. Незважаючи на розгром московського війська у битві під Оршею 08.09.1514 р., за підсумками війни 1512–1522 рр. Москва приєднала Смоленськ. У війні 1534–1537 рр. ВКЛ повернуло Гомель.

З 1530-х рр. у Литві серед дворян і міщан почало поширюватись протестантство (лютеранство, згодом кальвінізм та аріанство). Після його підтримки магнатами етнічна Литва близько 1555 р. стала протестантським краєм. У 1563 р. всі християнські конфесії у ВКЛ були зрівняні у правах. З метою протистояння реформації у ВКЛ були запрошені єзуїти, які у 1579 р. заснували Віленський університет.

На початковому етапі Лівонської війни, під тиском ударів московських військ, Лівонський орден уклав у 1559 та 1561 рр. з ВКЛ договори, згідно з якими всі не окуповані росіянами та шведами лівонські землі були розділені на васально залежне від ВКЛ Герцогство Куронське і Земгальське та безпосередньо підпорядковане ВКЛ Задвінське князівство.

У 1562 р. Московське царство розпочало повномасштабні військові дії проти ВКЛ:

у 1563 р. росіяни взяли Полоцьк, але в 1564 р. були розгромлені у битві при Улі. Військовий тиск з боку Москви, політичний тиск з боку поляків та прагнення литовської шляхти обмежити магнатів і зрівняти права з польською шляхтою привели до підписання 01.07.1569 р. Люблінської унії, що об'єднала Литву та Польщу у федеративну державу – Річ Посполиту (РП).

За умовами Люблінської унії об'єднаною державою правив спільно обраний король, функціонував спільний сейм. У ВКЛ залишалася своя правова система, армія, уряд, скарб. Польщі передавались усі українські землі ВКЛ – Волинь, Підляшшя, Київщина, Поділля та Брацлавщина. Таким чином Литва втратила половину своїх територій. Об'єднана держава змогла здобути перемогу в Лівонській війні (1583) та залишити за собою лівонські землі.

У XVI–XVIII ст. в Литві панувала шляхетська демократія, відбувалася полонізація шляхти, яка складала 7% населення. Проте руська мова була офіційною мовою діловодства ВКЛ до 1697 р., коли її замінила польська.

Під час серії польсько-шведських війн 1600–1629 рр. об'єднані литовсько-польські сили під командуванням литовських полководців розгромили шведів у битвах під Кокенгаузеном 1601 р. і при Кірхгольмі 1605 р., але поразки 1620-х рр. привели до втрати РП більшої частини Лівонії. Водночас після двадцятимісячної облоги у 1611 р. польсько-литовські війська взяли Смоленськ, за договором 1618 р. Смоленська земля була приєднана до ВКЛ.

Під час російсько-польської 1654–1667 рр. і польсько-шведської 1655–1660 рр. війн росіяни у 1655 р. взяли Вільнюс і до 1660 р. окупували майже всю територію ВКЛ. Проте в результаті контрнаступу 1660–1661 рр. майже вся територія ВКЛ була звільнена, за Андрусівським договором 1667 р., Московське царство повернуло собі Смоленську землю.

XVIII ст. було відзначене новими явищами у литовській культурі: у 1759 р. вийшов перший буквар литовської мови, а в 1773 р. у ВКЛ було створено Едукаційну комісію – першу в Європі установу, співставну за функціями з сучасним міністерством освіти.

Ухвалена 03.05.1791 р. Конституція РП та поправка до неї під назвою «Закон про гарантії двох народів» зміцнили статус ВКЛ як частини федерації. Проте загальний політичний стан Речі Посполитої був вкрай важкий, що закінчилося поділами РП та втратою державності.

У 1773 р. Росія приєднала до себе східні землі ВКЛ з Мстиславлем, Вітебськом і Полоцьком, у 1793 р. – з Мінськом і Слуцьком. У 1794 р. у Литві розпочалося повстання на чолі з Якубом Ясінським – росіяни були вибиті з Вільнюса, проголошено Акт відновлення Литви. Але сили були нерівні, і до кінця 1794 р. територія РП була окупована. За третім поділом РП 1795 р. до Росії були приєднані етнічні литовські землі, а в 1815 р. – і ті частини колишнього ВКЛ, що у 1795 р. відішли до Пруссії та Австрії.

Протягом XIX ст. литовці неодноразово виступали за відновлення державної незалежності: повстання 1831, 1863–1864 рр. Участь у повстаннях проти російської влади привела до згортання залишків автономії та посилення політики русифікації Литви. У 1832 р. був ліквідований Віленський університет, у 1840 р. – відмінена дія Литовських статутів, у 1864 р. – заборонено друкувати книжки литовською мовою на латиниці та навчання литовською мовою.

Наприкінці XIX ст. литовський національний рух активізувався. У 1883 р. група литовських інтелектуалів у Східній Пруссії почала випускати першу газету литовською мовою – щомісячник «Зоря», у 1898 р. Вінцас Кудірка написав «Національну пісню» – майбутній гімн Литви, у 1896 р. була створена перша литовська політична партія – Литовська партія соціал-демократів.

За переписом 1897 р., на території сучасної Литви проживало 2,7 млн чол., з яких 58 % склали литовці (у містах – 8 %).

Під тиском литовського національного руху в 1904 р. було відмінено заборону на друк книг литовською мовою латиницею. На скликаному в грудні 1905 р. великому з'їзді литовців було ухвалено резолюцію з вимогою надати Литві політичну автономію.

Перша світова війна принесла литовцям можливість здобути незалежність. У 1915 р. територія Литви була захоплена німецькими військами і на ній засновано військову адміністрацію під назвою «Ober-Ost». 18–22.09.1917 р. з дозволу німецької адміністрації у Вільнюсі була скликана представницька Литовська конференція, на якій був обраний виконавчий орган литовського народу – Литовська Тариба (Рада Литви) на чолі з юристом Антанасом Сметоною.

16.02.1918 р. Тариба оголосила про відновлення незалежної Литовської держави, 23.03.1918 р. незалежність Литви визнала Німеччина. У листопаді 1918 р. вслід за відступаючими німецькими частинами на територію Литви увійшла РСЧА, а в грудні литовськими більшовиками була створена ЛСРР. Проте наступ РСЧА було зупинено на лінії Каунас–Алітус. До літа 1919 р. червоні, які створили об'єднану Соціалістичну Радянську Республіку Литви і Білорусі, були витіснені з Литви новоствореною литовською армією, а першим президентом Литви було обрано А. Сметону (1919–1920). За Версальським договором 1919 р., Мемельський край (Мала Литва), оскільки більшість його жителів були литовцями, був відділений від Німеччини і переданий під контроль Ліги Націй.

12.07.1920 р. Литва підписала мирний договір з РРФСР, за яким остання назавжди відмовлялася від своїх прав на Литву й визнавала її незалежність і суверенітет. Платою за визнання за литовцями Вільнюса, який тоді

контролювали поляки, була згода Литви на перекидання через литовську територію частин РСЧА для походу на Польщу в 1920 р. Після поразки РСЧА під Варшавою поляки восени 1920 р. знову зайняли полонізований Віленський край, де створили псевдонезалежне державне утворення Серединна Литва, а на початку 1922 р. приєднали його до Польщі.

22.09.1921 р. Литва вступила у Лігу Націй, до кінця 1922 р. її незалежність була визнана всіма провідними країнами Заходу, але 15.03.1923 р. конференція послів Антанти прийняла рішення про визнання історичної столиці Литви – Вільнюса – за Польщею. Литва не визнала це рішення – у країні почали суттєво зростати націоналістичні настрої та полонофобія. Дипломатичні відносини з Польщею були встановлені лише у 1938 р.

На перших загальних виборах 1920 р. переміг блок на чолі з Литовською християнсько-демократичною партією. Установчий Сейм односторонньо вимагав включення до складу Литви Клайпедського (Мемельського) краю, 01.08.1922 р. ухвалив Конституцію.

У 1922 р. була введена власна валюта – лит, проведена земельна реформа, відповідно до якої конфісковувались землі всіх противників незалежності Литви, які воювали проти неї, а також землі приватних осіб (здебільшого польських поміщиків), церков, монастирів (понад 80 га). Ці землі насамперед отримали воїни-добровольці, безземельні та малоземельні селяни.

У січні 1923 р. Литвою було організовано виступ литовців Мемельської землі за приєднання до Литви, а вже 17.02.1923 р. конференція послів Антанти передала Литві суверенні права на Клайпеду. Це була значна військова та дипломатична перемога Литви: країна здобула незамерзаючий порт.

За результатами виборів 1926 р., у Литві було створено лівий коаліційний уряд. Він

відмінив військовий стан у країні, амністував політв'язнів, зокрема – комуністів, почав скорочення армії та поліції. Побоюючись більшовизації країни, військові 17.12.1926 р. здійснили безкровний переворот: заарештували президента, всіх міністрів та деяких депутатів. Військові передали повноваження диктатора А. Сметоні, який був обраний президентом (1926–1940) на екстремому засіданні Сейму. З цього часу провідною політичною силою Литви став Союз литовських націоналістів (Таутінінки).

У 1927 р. Сметона розпустив Сейм, але нові вибори не оголосив. У вересні 1927 р. озброєні групи соціал-демократів намагались підняти повстання у деяких повітах Литви, але невдало. Конституція 1928 р. надала президенту право здійснювати повноваження Сейму за його відсутності, узаконивши його авторитарні повноваження. У 1936 р. в Литві було заборонено політичні партії окрім Таутінінків, проте проведено вибори Сейму, в яких представникам опозиції не дозволили взяти участь. І все ж християнські демократи залишалися впливовою суспільною силою в країні.

12.09.1934 р. з ініціативи Литви був створений політичний союз Естонії, Латвії та Литви (Балтійська Антанта). У приєднаному Клайпедському краї панували пронімецькі настрої, його інтеграція з Литвою не складалась. З огляду на це 10.03.1939 р. Німеччина оголосила Литві ультиматум з вимогою повернення Мемельського краю, який Каунас був змушений прийняти. У 1939 р. Литва стала об'єктом радянсько-німецької дипломатичної гри. Відповідно до секретного протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад від 23.08.1939 р., Литва визнавалась німецькою сферою впливу. Але, після початку Другої світової війни та окупації Польщі, Німеччина і СРСР 28.09.1939 р. підписали договір про дружбу і кордон. Відповідно до секрет-

ного протоколу, Литва передавалась у сферу впливу СРСР. Згідно з нав'язаним Москвою договором, Литва погоджувалась на розміщення на своїй території радянських військових баз (20 тис. солдатів) в обмін на отримання Вільнюса.

Дізнавшись про вступ вермахту в Париж 14.06.1940 р., СРСР у той же день виставив Литві ультиматум – впустити в країну додаткові частини РСЧА. Ультиматум був прийнятий і 15.06.1940 р. Литва була окупована радянськими військами. 21.07.1940 р. обраний виключно з комуністів та їх симпатиків Народний Сейм оголосив Литву радянською соціалістичною республікою, націоналізував землю, банки, великі підприємства (понад 20 робітників). 03.08.1940 р. делегація Сейму підписала договір про вступ Литви до СРСР. У результаті репресій у червні 1941 р. з Литви на схід було депортовано 17,5 тис. представників політичної та військової еліти, а близько 700 чол. – розстріляно.

У день вторгнення німецьких військ на територію Литви – 22.06.1941 р. – литовці підняли антирадянське повстання. 23.06.1941 р. представники Фронту литовських активістів у Каунасі проголосили відновлення незалежної Литовської держави, у ряді районів країни повстанці (10–15 тис.) відновили самоврядування до приходу німців. Окупувавши Литву, німці заборонили діяльність литовського тимчасового уряду, проте зберегли місцеве самоврядування й поліцію, підпорядкувавши їх собі.

У 1941–1944 рр. Литва входила до складу рейхскомісаріату Остланд. За цей період було знищено понад 200 тис. євреїв, 15 тис. литовців, 20 тис. людей інших національностей. Влітку 1944 р. радянські війська звільнили Литву від нацистської Німеччини та реокупували Литву. У 1948 р. Москва передала Клайпедський край ЛРСР. Столицею Литви знову став Вільнюс.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Створена в 1941 р. Армія свободи Литви (з 1949 – «Саюдіс») після зміни окупаційного режиму продовжила збройну боротьбу за незалежну Литовську державу. У 1946 р. партизанська армія під керівництвом Йонаса Жямайтіса нараховувала 30 тис. бійців. Збройний опір тривав до початку 1960-х рр. Щоб його зламати, у 1948–1951 рр. до Сибіру було депортовано 93 тис. чол. Через радянські в'язниці чи табори пройшло понад 330 тис. литовців, ще понад 26 тис. було вбито у самій Литві.

Політика терору дозволила на 1952 р. колективізувати 94% усієї землі та ліквідувати садиби на хуторах. Радянська влада заборонила святкування національних і релігійних свят, знищила пам'ятники часів незалежності, вилучила з бібліотек та знищила 600 тис. книг литовських авторів, закрила багато костьолів. Зменшилась роль литовської мови у суспільному житті.

Усю другу половину ХХ ст. за кордоном діяла Литовська дипломатична служба, яка прагнула зберегти міжнародне визнання Литви у тих країнах, що не визнавали її приєднання до СРСР (США, Канада, Бразилія, Велика Британія, Франція, Швейцарія, Ватикан та ін.). 14.05.1972 р. на знак протесту проти окупації у Каунасі здійснив самоспалення Ромас Каланта. Його таємне поховання спричинило масові демонстрації під політичним гаслами. Основною нелегальною організацією, яка виступала за незалежність, була Ліга свободи Литви (з 1978).

03.06.1988 р. представниками литовської інтелігенції була створена перша ініціативна група громадсько-політичної організації «Саюдіс» як руху, спрямованого на підтримку ініційованої М. Горбачовим перебудови. Проголосивши своїми цілями культурне відродження, демократизацію, економічну самостійність республіки, «Саюдіс» фактично очолив рух за вихід Литви з СРСР. На кінець жовтня 1988 р. «Саюдіс» нараховував

300 тис. чол. Під тиском руху в жовтні 1988 р. Президія ВР ЛРСР надала литовській мові статус державної, легалізувала національні гімн і прапор.

18.05.1989 р. ВР ЛРСР під тиском «Саюдіса» прийняла закон, за яким було визнано верховенство законів, прийнятих ВР ЛРСР, над союзними і ухвалила декларацію про державний суверенітет. Вимагаючи визнання недійсним пакту Молотова-Ріббентропа, 23.08.1989 р. близько двох млн литовців, латвійців та естонців, взявшись за руки, створили живий ланцюг довжиною 650 км від Вільнюса до Таллінна. Визнання II З'їздом народних депутатів СРСР секретних протоколів до радянсько-німецьких договорів недійсними дало литовцям юридичну основу для відновлення своєї незалежності.

Після поразки комуністів на виборах народних депутатів СРСР у березні 1989 р. (КПЛ – 6 місць, «Саюдіс» – 36) Альгірдас Бразаускас, прагнучи зберегти партію, ініціює перехід її на самостійницькі позиції. У грудні 1989 р. КПЛ (з 1990 – Демократична партія праці Литви) відділяється від КПРС і перетворюється на національну комуністичну партію.

На парламентських виборах 1990 р. депутати від «Саюдіса» отримали 96 місць із 133. 11.03.1990 р. новообрана Верховна Рада на чолі з лідером «Саюдіса» Вітаутасом Ландсбергісом (1990–1992) ухвалює Акт відновлення незалежності Литви. Вимагаючи відміни Акта, Москва протягом 18.04–29.06.1990 р. здійснювала економічну блокаду Литви. 10–13.01.1991 р. частини Радянської армії почали займати стратегічно важливі об'єкти країни. Під час штурму вільнюської телевежі загинуло 13 литовців. Парламент Литви, оточений живим кільцем, литовці відстояли.

09.02.1991 р. на референдумі за незалежність Литви проголосувало понад 90% громадян. Першою незалежність Литви 11.02.1991 р. визнала Ісландія. 29.07.1991 р. – РРФСР, а 06.09.1991 р. – і СРСР.

Згідно з Конституцією 25.10.1992 р., Литва є демократичною республікою парламентсько-президентського типу. Главою держави є президент, який обирається загальним прямим голосуванням строком на п'ять років, але має обмежені повноваження. Парламентом Литви є однопалатний Сейм (141 місце). 71 депутат обирається за мажоритарною системою, 70 – за пропорційною з 5% бар'єром. Термін депутатських повноважень – чотири роки.

Прем'єр-міністр призначається президентом зі схвалення Сейму, за поданням прем'єр-міністра президент призначає міністрів. Кабінет може бути зміщений після оголошення йому вотуму недовіри в Сеймі. Однак, якщо президент не погодиться з відставкою уряду, він може достроково розпустити Сейм. У свою чергу Сейм, обраний на позачергових виборах, має право більшістю в 3/5 голосів призначити дострокові президентські вибори.

На виборах 1992 р. через погіршення економічної ситуації перемогу здобула ліва ДППЛ – 73 мандати, «Саюдіс» – 30, ЛХДП – 18, ЛСДП – 8. Лідер ДППЛ А. Бразаускас виграв і президентські вибори 1993 р. – 60% голосів (1993–1998).

Проте у 1996 р. ситуація змінилась. На парламентських виборах ДППЛ зазнала нищівної поразки, отримавши лише 13 мандатів. Вибори виграв «Союз Вітчизни – Литовські консерватори», створений у 1993 р. на основі «Саюдіса» – 70 мандатів (головою Сейму було обрано В. Ландсбергіса, уряд сформовано разом із ЛХДП), ЛХДП – 16, Литовський центристський союз – 14, ЛСДП – 12. Президентські вибори 1997/1998 рр. виграв підтриманий консерваторами колишній американський емігрант Валдас Адамкус (50,37% голосів).

На парламентських виборах 2000 р. незадоволені економічним спадом виборці підтримали ліві сили. Коаліція партій на чолі з А. Бразаускасом (ДППЛ, ЛСДП та інші) здобула 51 місце, Новий союз (соціал-ліберали) – 29, Литовський

ліберальний союз – 33, Союз Вітчизни – ЛК – 9. Уряд на чолі з Роландасом Паксасом сформувала ліберальна коаліція. Після її розпаду прем'єр-міністром був обраний лівий А. Бразаускас (2001–2005). На президентських виборах 2002/2003 рр. переміг Р. Паксас (54,7%). 06.04.2004 р. він став першим керівником європейської держави, усуненим з посади в результаті імпічменту за порушення Конституції.

Президентські вибори 2004 р. виграв В. Адамкус, якого підтримали праві сили (52,6%). Парламентські вибори 2004 р. несподівано виграла Партія праці бізнесмена Віктора Успаських, яка обіцяла активно боротися з корупцією та безробіттям – 39 місць; ліва коаліція на чолі з А. Бразаускасом (Соціал-демократична партія Литви, створена шляхом злиття ДППЛ і ЛСДП, та Новий союз) – 31; консервативний Союз Вітчизни – 25; Союз лібералів і центру – 18, Ліберально-демократична партія (Р. Паксас).

На парламентських виборах 2008 р. переміг правий Союз Вітчизни – Литовські християнські демократи – 45 мандатів, створена відомими телеведучими, акторами та співаками Партія національного відродження – 16, Порядок і справедливість (Р. Паксас) – 15, СДПЛ – 25, Ліберальний рух Литовської Республіки – 11, Партія праці – 10. Лідер Союзу Вітчизни Андрюс Кубілюс очолив уряд Литви (2008–2012).

У червні 2008 р. парламент Литви ухвалив закон, що урівняв нацистську та радянську символіку і заборонив її використання в публічних місцях.

Президентські вибори 2009 р. беззаперечно виграла комісар Єврокомісії з бюджету Даля Грібаускайте (68,2% голосів).

На парламентських виборах 2012 р. СДПЛ здобула 37 місць, Союз Вітчизни – ЛХД – 33, Партія праці – 29, Порядок і справедливість – 11, Ліберальний рух Литовської Республіки – 10. Лідер СДПЛ А. Буткявічюс сформував ко-

аліцію із популістськими ПП та ПіС й очолив уряд Литви (2012–2016).

Одночасно з першим туром виборів відбувся референдум з питання про будівництво нової АЕС (пропозиція була відхилена 64,77 % голосів).

Вибори 2016 р. несподівано виграв Союз селян і зелених Литви, очолюваний литовським бізнесменом Р. Карбаускісом – 56 місць (вибори 2012 р. – 1 місце). Союз Вітчизни – ЛХД – 31 мандат, СДПЛ – 17, Ліберальний рух Литовської Республіки – 14, Виборча акція поляків Литви – 8, Порядок і справедливість – 8. Союз селян сформував коаліцію із СДПЛ, після чого лідер їхнього передвиборного списку Саулюс Скверняліс став прем'єр-міністром Литви.

Основними політичними партіями Литви з часу відновлення незалежності залишаються створена на основі КПЛ ліва СДПЛ та створений на основі «Саюдіса» правий Союз Вітчизни. Парламентськими партіями другого ешелону є: «Порядок і справедливість» (заснована 2002 як ЛДП), Партія праці (створена 2003), Ліберальний рух Литовської Республіки (заснований 2006).

За Індексом розвитку людського потенціалу Литва займає високе 41 місце зі 187 країн (2013, ПРООН), за Індексом сприйняття корупції – 48 місце зі 176 країн (2012, «Transparency International»), за Індексом розвитку демократії – 42 місце зі 167 країн (2012, «Economist Intelligence Unit»), за Світовим індексом свободи преси – 40 місце зі 197 країн – вільна країна (2012, «Freedom House»).

Російські війська були остаточно виведені з території Литви 01.09.1993 р. Довгий час невирішеною залишалась проблема транзиту через Литву в Калінінградську обл. РФ військових вантажів та територіальні суперечки щодо Куршської коси. У якості інструменту тиску Москва до кінця 1994 р. застосовувала подвійний тариф на увесь імпорт із Литви. У жовтні

1997 р. врешті були підписані литовсько-російський договір про державний кордон та договір про розмежування виключної економічної зони і континентального шельфу в Балтійському морі. Проте близьких відносин між державами не склалось, оскільки Литва вважає, що РФ, будучи правонаступником СРСР, повинна відшкодувати Литві збитки, завдані за час радянської окупації. А в Москві вважають, що приєднання було добровільним.

26.04.1996 р. був підписаний литовсько-польський договір про дружбу і добросусідство, після ратифікації якого Польща відмовилась від претензій на Вільнюський край, а Литва – від претензій на Сейни і Пуньск.

Головними зовнішньополітичними завданнями пострадянської Литви було членство у НАТО та ЄС. Уже в січні 1994 р. Литва направила офіційну заявку на вступ до НАТО та приєдналась до програми «Партнерство заради миру», у 1999 р. було підписано ПДЧ. 29.03.2004 р. Литва вступила в НАТО.

У грудні 1995 р. Литва подала офіційну заявку на приєднання до ЄС, у 1999 р. розпочались переговори про вступ, а 2003 р. був підписаний договір про вступ Литви до ЄС, який громадяни Литви підтвердили на референдумі («за» – 90%). 3 01.07.2013 р. до 01.01.2014 р. Литва головує у Раді ЄС.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У Литві, яка традиційно була аграрною країною у 1960–1970-х рр., розгорнулись стрімкі процеси індустріалізації та урбанізації, що перетворили її на індустріально-аграрну республіку.

Провідними галузями промисловості стали машинобудування і металообробна промисловість, але й харчова і легка галузі не втратили свого значення. Були створені нові галузі: хімічна, мікробіологічна і нафтопереробна. У повоєнний період були побудовані великі підприєм-

ства, зокрема – станкобудівний завод «Žalgiris» у м. Вільнюс, Балтійський суднобудівний завод у м. Клайпеда, завод «Ekranas» у м. Паневежис, Мажейкяйський нафтопереробний завод, Шяуляйський телевізійний, Вільнюський завод радіокомпонентів, завод «Azotas» у м. Йонава, Утенська трикотажна фабрика та інші. У 1959 р. була пущена Каунаська ГЕС, а в 1983 р. перший блок Ігналінської АЕС. Побудовані гігантські заводи були інтегровані в господарську систему СРСР, оскільки виробляли вузькоспеціалізовану продукцію. Така політика спотворила структуру економіки Литви, адже якщо у 1950 р. на харчову і легку промисловість припадало близько 50 % основних фондів, то у 1990 р. – лише 20 %.

У країні швидко зростала частка міського населення: з 40 % у 1960 р. до 60 % у 1980 р. та робітників – з 490 тис. до 1 млн за 1960–1980 рр.

Перша програма економічної незалежності Литви була підготовлена спеціалістами з Інституту економіки Литви АН ЛРСР ще у вересні 1988 р. і в цілому схвалена у травні 1989 р. ВР ЛРСР. 27.11.1989 р. Верховна Рада СРСР після жорстких дискусій ухвалила закон про економічну самостійність Литви, Латвії та Естонії.

На час відновлення незалежності Литви в 1990 р. у промисловості переважали три основні галузі: машинобудування і виробництво обладнання, легка та харчова промисловість, на які припадало 70 % загального обсягу промислового виробництва.

Економічна блокада з боку Москви 1990 р., припинення постачання сировини із СРСР, закриття радянського ринку привели до погіршення економічної ситуації в Литві, втрати замовлень великою кількістю підприємств, що у такій ситуації виявились непотрібними.

Ключовим елементом економічної трансформації Литви стала приватизація. Протягом 1991–1994 рр. було приватизовано 78 % підприємств. Часто приватизація відбувалась як номенклатурна, коли колишні керівники май-

же за безцінок отримували власність. Внаслідок реструктуризації частина підприємств була закрита, інші («Vilniaus vingis», «Ekranas») переорієнтовані на світовий ринок.

На відміну від інших республік СРСР, у Литві були швидко звільнені ціни, що привело до т. зв. корекційної інфляції. У 1991 р. ціни на споживчі товари виросли на 380 %, у 1992 р. – на 1160 %, у 1993 р. – на 410 %, у 1994 р. – на 45 %. До 1993 р. імпорт був майже повністю лібералізований, введено ліберальний режим для іноземних інвесторів. 01.10.1992 р. рубль був вилучений з обігу та тимчасово замінений на литовський талон, а 25.06.1993 р. була введена національна валюта – литовський лит.

У ході земельної реформи була знищена соціалістична система с/г, колгоспи та радгоспи. У Литві широко використовувалась реституція як форма приватизації у с/г. На кінець 1994 р. лише 10 % землі залишалось у руках «реформованих» колгоспів.

Втрата старих ринків, стрімке зростання цін на сировину та енергетичні ресурси, розкрадання основних фондів колишньою комуністичною номенклатурою та відсутність швидкого ефекту від приватизації спричинили падіння економічних показників. У 1991 р. ВВП скоротився на 13 %, у 1992 р. – на 38 %, у 1993 р. – на 16 %. У 1993 р. реальний ВВП склав лише 40 % від ВВП 1988 р. Проте з 1994 р. розпочалось зростання економіки: ВВП зріс на 3 %. У 1994 р. обсяги зовнішньої торгівлі Литви склали 4,2 млрд дол. США (1992 – 2,2 млрд).

Російська фінансова криза 1998–1999 рр. спричинила падіння литовського експорту у країні СНД з 36 % у 1998 р. до 18 % у 1999 р. від загального обсягу експорту та бюджетні проблеми, що змусило Литву чіткіше переорієнтуватись на ринки західних країн.

Вступ Литви до ЄС у 2004 р. спричинив зростання обсягів торгівлі та виробництва то-

варів, що експортуються, приплив іноземних інвестицій. У 2004 р. прямі інвестиції до Литви зросли в 3,9 разу і склали понад 700 млн дол. США, тоді як у 2003 р. обсяг інвестицій складав лише 200 млн дол. США. Загалом на 01.10.2009 р. обсяг прямих іноземних інвестицій у Литву склав 9,9 млрд євро. Крім того, протягом 2004–2006 рр. Литва отримала від ЄС фінансової підтримки на 895 млн євро, а 2007–2013 рр. – на 7 млрд євро.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Литви товарами і послугами (у поточних цінах), за даними Євростату, склали: у 2006 р. – 29,2 млрд євро (експорт – 13,4 млрд, імпорт – 15,8 млрд), у 2008 р. – 41,1 млрд, у 2009 р. внаслідок світової фінансової кризи відбулось значне падіння обсягів литовської зовнішньої торгівлі – до 28,4 млрд, з 2010 р. розпочалося зростання зовнішньоторговельних оборотів – 37,1 млрд, у 2011 р. – 47,7 млрд, у 2012 р. – 54,1 млрд, у 2014 р. – 58,5 млрд, у 2015 р. – 56,8 млрд, у 2016 р. – 56,6 млрд євро (експорт – 28,6 млрд, імпорт – 28 млрд).

Основними зовнішньоторговельними партнерами Литви у 2012 р. були: Росія (19% литовського експорту та 32,5% імпорту), Німеччина (7,9% експорту та 9,8% імпорту), Латвія (11% експорту та 6,1% імпорту) та Польща (6,1% експорту та 9,8% імпорту). Загалом у 2011 р. по експорту на країни ЄС припадало 61%, на країни СНД – 13,4%, по імпорту – на країни ЄС припадало 56%, на країни СНД – 37%.

Відповідно до зобов'язань, взятих під час вступу до ЄС, Литва 31.12.2004 р. відкрила перший реактор Ігналінської АЕС, а 31.12.2009 р. – другий, що виробляв 80% необхідної Литві електроенергії. Кошти на це Литва отримала від ЄС. Втрачений ресурс замінять ТЕС та імпорт електроенергії.

Проблемою в Литві залишалось безробіття, яке у 2010 р. склало 17,8% (серед молоді до 25 років – 35,7%), проте надалі неухильно

скорочувалось до 7,9% (серед молоді до 25 років – 14,5%) у 2016 р. (Євростат).

Сьогодні основними галузями промисловості є електромоторна, радіоелектронна, нафтопереробна, кораблебудівна, харчова, с/г машинобудування, оптичне обладнання, гірнична. Найбільшу частку валової промислової продукції дають харчова, легка, машинобудівна і металообробна галузі промисловості. У 2009 р. сфера послуг у структурі ВВП країни становила 63%, промисловість – 22%, будівництво – 10%, с/г – 4,5%.

ВВП Литви, за даними Євростату (у поточних цінах), у 2000 р. складав 12,5 млрд євро, у 2005 р. – 21 млрд, у 2007 р. – 29 млрд, у 2008 р. – 32,7 млрд. У 2009 р. через світову економічну кризу відбувся спад економіки – 26,9 млрд, потім – підйом: у 2010 р. – 28 млрд, у 2011 р. – 31,3 млрд, у 2012 р. – 33,3 млрд, у 2013 р. – 35 млрд, у 2014 р. – 36,6 млрд, у 2015 р. – 37,3 млрд, у 2016 р. – 38,6 млрд євро.

Основними промисловими групами Литви є: «Achemos grupė»; «MG Baltic» («Utenos trikotažas», «LNK», «Mineraliniai vandenys» etc.); «Pieno žvaigždės»; «SBA»; «Sanitas»; «VMG»; «Žemaitijos pienas».

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛИТВИ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Зв'язки України і Литви сягають часів Київської Русі. Так, у «Повісті минулих літ» зазначається, що великий київський князь Ярослав Мудрий у 1040 р. ходив на литовців, але чим закінчився похід – невідомо.

У 1219 р. литовські князі уклали мирний договір з Галицько-Волинським князівством. Великий литовський князь Міндовг підтримував князів Данила і Василька Романовичів у боротьбі з Угорщиною та Польщею, приславши допомогу для участі у Ярославській битві 1245 р. Щоб зміцнити союз, Данило Романович у 1252 р. одружився з небогою Міндовга.

Одружений з 1255 р. з дочкою Міндовґа і сестрою Войшелка холмський князь Шварн Данилович у 1267 р. отримує від останнього литовський трон і стає великим князем литовським (1267–1269). Але об'єднати дві держави йому не вдається.

Натомість у 1340 р. розпочалось литовське проникнення на українські землі, адже галицькі бояри запросили Любарта Гедіміновича правити Галицько-Волинським князівством (1340–1349). У результаті цих подій Волинь відійшла до ВКЛ. У 1360-х рр. за князювання Ольґерда Гедіміновича до ВКЛ були приєднані Поділля, Київщина та Чернігово-Сіверщина.

Українські землі перебували у складі ВКЛ до 1569 р. Їх інкорпорація була здійснена на договірних засадах, із збереженням місцевого управління та устрою земель. До появи Першого Литовського статуту 1529 р. литовська влада видала три уставні земські грамоти Волинській землі, по дві – Київській і Луцькій і одну – Брацлавській. У них підтверджувались особливості їх внутрішнього устрою та власне право.

Під час Визвольної війни українського народу середини XVII ст. війська ВКЛ брали участь у боротьбі проти Української держави. Зокрема, у 1649 р. литовці на чолі з польним литовським гетьманом Янушем Радзивіллою розбили козацьке військо під Лоевом, а в 1651 р. взяли і спалили Київ. Під час походу козацького війська на чолі з Іваном Золотаренком на територію ВКЛ у 1654–1655 рр. козаки зайняли цілу низку міст ВКЛ, а разом із росіянами – і Вільно.

У XIX ст. Литва та Україна були поєднані постатями Т. Шевченка, який у 1829–1831 рр. перебував у Вільнюсі, та Якова Головацького, який у 1867–1888 рр. очолював Віленську археографічну комісію.

Литовська Республіка підтримувала українські національні сили, які боролись за незалежність України. Так, полковник Армії УНР, го-

лова УВО та ОУН Євген Коновалець з 1929 р. і до кінця життя мав литовське громадянство. В Каунасі у 1929–1934 рр. видавався офіційний часопис ОУН «Сурми».

З 1928 до 1940 р. в Каунасі діяло Литовсько-українське товариство під керівництвом проф. М. Біржішка. 04.04.1929 р. по литовському радіо пролунала перша передача, підготовлена Литовсько-українським товариством. У 1932 р. почало виходити в світ періодичне видання «Вісті Литовсько-українського товариства».

У жовтні 1933 р. в Каунасі була зареєстрована Українська національна громада Литви, а на початку 1934 р. засноване Культурно-освітнє товариство українців у Литві на чолі з Ю. Товстенко.

Після інкорпорації Литви до СРСР у 1940 р. та закінчення Другої світової війни кількість українців у Литві значно зросла: за переписом 1959 р. – 17,6 тис., 1979 р. – 31 тис., 1989 р. – 44,7 тис. чол. Різке зростання українців у Литві пояснюється в основному так званою «виробничою міграцією» у зв'язку з індустріалізацією республіки. Після 1961 р. до Литви прибувають представники переважно інженерно-технічної інтелігенції України.

УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Україна визнала державну незалежність Литовської Республіки 26.08.1991 р. Сейм Литовської Республіки 04.12.1991 р. прийняв Заяву про визнання незалежності України. 12.12.1991 р. між державами було встановлено дипломатичні відносини. 3 серпня 1992 р. у Києві функціонує Посольство Литви, Посольство України в Литовській Республіці було відкрито у серпні 1993 р.

Першим послом України у Литві в 1994 р. був призначений Ростислав Білодід (1992–1994 рр. – тимчасово повірений у справах України в Литві).

Під час першого офіційного візиту президента України Л. Кравчука до Литви 08.02.1994 р. було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською Республікою. 28-29.03.1995 р відбувся перший офіційний візит президента Литовської Республіки А. Бразаускаса до України. З цього часу між країнами підтримується активний політичний діалог на найвищому рівні.

Так, у липні 2003 р. відбувся робочий візит у Литву президента України Л. Кучми для участі у святкуванні 750-ї річниці коронації короля Міндаугаса, а 26.11, 01.12. та 06.12.2004 р. президент Литви В. Адамкус відвідував Україну для участі в круглому столі щодо врегулювання політичної кризи.

14–16.11.2006 р. в рамках державного візиту президента Литви В. Адамкуса до України відбулось перше засідання Ради президентів України та Литовської Республіки. 12.05.2008 р. в рамках офіційного візиту президента України В. Ющенко до Литви відбулося друге засідання Ради президентів, головним результатом якого стало ухвалення Спільної декларації президентів про набуття відносин між державами рівня стратегічного партнерства.

У листопаді 2008 р. відбувся робочий візит президента Литовської Республіки В. Адамкуса в Україну з метою участі у Міжнародному форумі, присвяченому 75-м роковинам Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

09.12.2008 р. під час робочого візиту президента України В. Ющенко до Литви було підписано Дорожню карту розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та Литовською Республікою на 2009–2010 рр. Під час офіційного візиту президента України В. Януковича до Литви 14.10.2010 р. відбулось четверте засідання Ради президентів України і Литви, на якому підписано Дорожню карту розвитку стратегічного партнерства між Україною та Литвою на 2011–2012 рр.

У 2013 р. президент України В. Янукович двічі відвідував Литву (у липні підписав Дорожню карту розвитку відносин стратегічного партнерства на 2013–2014 рр., а в листопаді на Вільнюському саміті «ЄС – Східне партнерство» відмовився підписувати Угоду про асоціацію України та ЄС).

Під час візиту президента України П. Порошенка до Литви 02.12.2015 р. відбулись восьме засідання Ради президентів України і Литви та Перший Українсько-литовський економічний форум.

Президент Литовської Республіки Д. Грібаускайте здійснює активну проукраїнську політику на міжнародній арені, вона також відвідувала Україну з візитами у 2009, 2010, 2011, 2014 (двічі), 2015 (двічі), 2016 (відбулось дев'яте засідання Ради президентів України та Литви і Другий Українсько-литовський економічний форум).

Литва активно підтримала Україну у її боротьбі зі збройною агресією Росії. У 2015–2016 рр. вона була єдиною країною, яка офіційно постачала Україні боєприпаси та зброю. Також упродовж 2014–2016 рр. у Литві пройшли реабілітацію та лікування понад 150 поранених українських воїнів.

Д. Грібаускайте отримала загальнонаціональну українську премію «Людина року-2014» за відстоювання інтересів України на вищому міжнародному рівні. 2017 р. литовський Сейм ініціював програму ЄС «Новий європейський план для України», що передбачає виділення Україні близько 5 млрд євро допомоги щорічно на розвиток економіки.

Активні стосунки між країнами підтримуються і на рівні глав урядів, зокрема прем'єр-міністри України відвідували Литву у 1993 р. (Л. Кучма), у 2002 р. (А. Кінах), у 2003 р. (В. Янукович), у 2005 р. (Ю. Єхануров), у 2012 р. (М. Азаров), прем'єр-міністри Литви відвідували Україну у 1993 р. (А. Шлежявічюс), у 2003 р.

(А. Бразаускас), у 2006–2008 рр. (Г. Кіркілас), у 2011 р. (А. Кубілюс), у 2015 р. (А. Буткявічюс).

Під час офіційного візиту прем'єр-міністра Литовської Республіки А. Бразаускаса в Україну у червні 2003 р. було підписано Спільну декларацію про створення Міжурядової ради зі співробітництва.

Активні контакти між країнами відбуваються і на міжпарламентському рівні. Так, голови Сейму Литовської Республіки відвідували Україну в 1994, 2000, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014 (двічі), 2015 (двічі), 2016 рр. (двічі), натомість голови Верховної Ради України відвідували Литву з візитами у 1996, 2002, 2003, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015, 2016 рр.

У рамках розвитку українсько-литовського міжпарламентського співробітництва у вересні 2003 р. було створено Міжпарламентську асамблею Верховної Ради України і Сейму Литовської Республіки. 2008 р. в Києві відбулося установче засідання тристоронньої Міжпарламентської асамблеї Україна – Литва – Польща. Наступні засідання проходились у 2009 р. (Польща), 2010 р. (Литва), 2011 р. (Україна).

17–18.06.2010 р., в рамках офіційного візиту міністра закордонних справ України К. Грищенка до Литви, було проведено перше засідання Ради МЗС України і МЗС Литовської Республіки та підписано Спільну заяву міністрів закордонних справ щодо європейської інтеграції України.

Литва входить до неформального об'єднання «кола друзів» України в ЄС і займає послідовну позицію щодо надання Україні чіткої перспективи членства. Для координації практичної співпраці у сфері європейської інтеграції створено Постійну українсько-литовську комісію з питань європейської інтеграції, засідання якої проводяться щороку.

Литовська сторона веде послідовну політику підтримки набуття Україною повноправного членства в НАТО. Так, 27.11.2008 р. Сейм

Литовської Республіки ухвалив резолюцію про необхідність надання Україні та Грузії ПДЧ під час зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО 2–3.12.2008 р.

Договірно-правова база українсько-литовських відносин станом на 2017 р. нараховувала 127 двосторонніх документів, серед яких 5 міждержавних та 26 міжурядових.

Під час візиту до Литви прем'єр-міністра України Ю. Єханурова 09.12.2005 р. було укладено нову базову міжурядову угоду про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво.

До 2004 р. включно Україна мала значне позитивне сальдо у торгівлі з Литвою. Після приєднання Литви до ЄС та припинення дії двосторонньої угоди про вільну торгівлю український експорт різко скоротився, в той час як імпорт продовжував зростати.

Так, за даними Держстату України, обсяг зовнішньої торгівлі товарами і послугами між Україною і Литвою у 2004 р. склав 701 млн дол. США (український експорт – 479 млн, імпорт – 222 млн), проте вже у 2005 р. – лише 428 млн, а з 2006 р. сальдо зовнішньої торгівлі України з Литвою стало негативним: загальний обсяг склав 605 млн (експорт – 297 млн, імпорт – 307 млн), у 2008 р. – 1 млрд 234 млн, у 2009 р. – 648 млн, у 2010 р. – 955 млн, у 2011 р. – 1 млрд 197 млн, у 2012 р. – 1 млрд 253 млн, у 2013 р. – 1 млрд 362 млн, у 2014 р. – 1 млрд 466 млн, у 2015 р. – 837 млн, у 2016 р. – 799 млн дол. США (експорт – 291 млн, імпорт – 508 млн).

Основними статтями українського експорту до Литви (2012) є: продукція АПК і харчової промисловості (26,2% від загального об'єму експорту товарів); машини і устаткування (19%); чорні метали (13,7%); продукція хімічної і пов'язаних з нею галузей промисловості (12,7%). Натомість, основною статтею імпорту з Литви є нафта і продукти її перегонки, що складають 78,5% усього обсягу імпорту

товарів. Бензин і дизпаливо з Литви (за стандартами ЄВРО-5 та ЄВРО-6) є товаром стратегічного значення для українського ринку.

Основними експортерами української продукції до Литви є металургійні комбінати, ВАТ «Сумське НВО ім. Фрунзе» (обладнання для нафтогазопереробної, енергетичної, хімічної промисловості), ВАТ «Лисичанська сода» та інші.

З 2003 р. здійснюється регулярний рух вантажного потягу «Вікінг» за маршрутом «Іллічівськ–Мінськ–Клайпеда», що з'єднує ланцюг морських контейнерних і контрейлерних ліній Балтійського, Чорного, Середземного і Каспійського морів. Перевезення контейнерів протягом 2003–2012 рр. зросло у 100 разів, до 58,9 тис. у 2012 р.

Пріоритетним напрямком в економічному співробітництві між Україною та Литвою є співпраця в енергетичній галузі. У 2007 р. Литва, Польща, Україна, Азербайджан і Грузія підписали угоду про спільну роботу над реалізацією проекту нафтопроводу «Одеса–Броди–Плоцк–Гданьск», що має з'єднати регіони Каспійського і Чорного морів з регіоном Балтійського моря.

За даними Держстату України, прямі литовські інвестиції в Україні станом на 01.01.2016 р. склали 161,8 млн дол. США. Загалом на території України працює близько 300 підприємств з литовським капіталом. Основними литовськими інвесторами в Україні є: ЗАТ «БТ Інвест» (житлове будівництво і розвиток торговельної мережі «Новус»), ЗАТ «Арві» (виробництво та продаж міндобригів), АТ «Вакару мяденос групе» (виробництво заготовок для меблів), ЗАТ «Ханнер» (офісне та житлове будівництво), ЗАТ «Калвіс» (виробництво опалювальних котлів), АТ «Утянос трикотажа», ЗАТ «Крайтяне».

Відомими в Україні є продукція литовських фірм: «Snaige» (холодильники), «Norvelita» (кравові палички), «Tututis» (дитячі коляски).

За даними Департаменту статистики Литви, обсяги українських інвестицій в Литві на

01.01.2013 р. становили 12,4 млн дол. США. Одним із найбільших інвестиційних проєктів України в Литві є придбання у 2006 р. українською компанією «Рошен» 100% акцій «Клайпедос кондитерія».

У галузі науково-технічного співробітництва до 2011 р. функціонувала українсько-литовська Робоча група з питань співробітництва у сфері наукових досліджень. На початку 2011 р. вона була замінена на Двосторонню українсько-литовську комісію зі співробітництва в галузі науки та технологій. Під час візиту президента Литви Д. Грібаускайте в Україну 22.11.2011 р. було підписано Програму співробітництва в галузі науки та технологій між Міністерством освіти та науки ЛР і Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації України на 2011–2015 рр.

Нормативно-правовою основою двостороннього військового співробітництва є підписана 2000 р. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки про співробітництво у військовій сфері. Зокрема, у 2008 р. Україна направила свій миротворчий персонал для виконання завдань у складі литовської Групи з реконструкції афганської провінції Гор, що діє в рамках міжнародних сил в Афганістані.

Станом на 01.05.2011 р. між Україною та Литвою підписано 30 угод про міжрегіональне співробітництво. З 2004 р. існує безвізовий порядок поїздок громадян Литви до України та безкоштовна видача литовських національних віз громадянам України.

Після відновлення незалежності Литви більшість українців узяли громадянство Литовської Республіки, близько 7 тис. повернулися в Україну. За переписом 2001 р., у Литві проживало 22,4 тис. українців, 2011 р. – 16,4 тис.

Перший осередок Громади українців Литви з'явився 1989 р. за ініціативою І. Юзича, В. Капкана, Л. Жильцової. Українці Литви за-

ймали активну громадянську позицію, разом із студентським загоном з України (В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький) вони були серед захисників литовського парламенту в січні 1991 р.

У Литві існує п'ять громад українців з осередками у містах: Вільнюс, Вісагінас, Йонава, Каунас, Клайпеда. У Вісагінасі, Йонаві, Клайпеді діють недільні школи. При громадах або самостійно працюють українські музичні колективи: «Просвіт» та дитячий колектив «Мрія» (Клайпеда), «Смерічка» (Каунас), «Калина» (Вісагінас), родинний ансамбль «Світлиця» (Вільнюс).

У серпні 1993 р. була підписана міжурядова угода про співробітництво в галузі освіти, науки та культури. 26.11.2009 р. під час візиту президента Литви Д. Грібаускайте до України укладена угода між міністерствами культури про співробітництво у сфері охорони культурної спадщини.

Символічним знаком історичного партнерства стало відкриття пам'ятника великому князю Гедіміну у Вільнюсі, встановленого на фундаменті з українського граніту, який був переданий у дар литовському народу рішенням українського уряду в 1995 р. У свою чергу в 1997 р. у Вільнюському університеті була відкрита меморіальна дошка Т. Шевченку, у 2006 р. – іменна аудиторія, а 2011 р. – пам'ятник Кобзарю у Вільнюсі. З 2007 р. у Вільнюському університеті читається курс україністики.

У 1999 р. з ініціативи президентів України і Литви був створений Українсько-литовський фонд ім. Т. Шевченка, який щорічно вручає премії діячам літератури і мистецтв двох країн, а в 2002 р. у Вільнюсі був відкритий Інститут України. У 2008 р. проведені Дні культури Литви в Україні, а 2014 р. – Дні культури України в Литві.

Щотижня на литовському національному телебаченні українською мовою виходить передача «Трембіта», раз на два тижні на Литов-

ському національному радію виходить в ефір українськомовна радіопередача «Калинові грона».

Одним з місць регулярних зборів української діаспори й осередком духовного життя громади є греко-католицька церква Пресвятої Трійці у Вільнюсі, побудована у 1514 р. на кошти литовського гетьмана та українського князя К. Острозького. Служба в ній ведеться українською мовою.

За даними перепису населення, у 2001 р. в Україні проживало 7207 литовців. У травні 2004 р. було зареєстроване Товариство литовців України, що об'єднує 11 товариств литовців України (близько 1000 членів). Найбільшим з них є Київське товариство литовської культури ім. Майроніса. На базі товариств існують шість шкіл литовської мови, в яких навчаються близько 150 дітей і дорослих. Одним із найбільш відомих етнічних литовців сучасної України є Віктор Анушкевичус – мер м. Івано-Франківськ (2006–2015).

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Литві протягом 1994–2005 рр. були включені: історичний центр м. Вільнюс (XIII–XVIII ст.) з вежею Гедіміна (XIV ст.), кафедральним собором Святого Станіслава і Святого Володимира (XIV–XIX ст.), костелом Святої Анни (XV–XVI ст.), Успенським Пречистенським кафедральним собором (1346–1348), костелом Святого Казімежа (1596–1944), костелом Святого Франціска Ассізького (1490–1872), Гострою брамою (XVI ст.), Президентським (колишнім Єпископським) палацом (XVI–XIX ст.), ансамблем Вільнюського університету (XVI–XIX ст.); Куршська піщана коса; археологічні пам'ятки Кярнаве (XIII ст.); пункти геодезичної дуги Струве (1816–1855).

Також видатними об'єктами культурної спадщини Литви є: Тракайський замок

(XIV ст.); Каунаський замок (XIV–XVI ст.); монастир Пажайсліс під Каунасом (1664–1755); Біржайський палац-замок (1586–1985); Гора Хрестів під Шяуляєм; палац Тишкевичів у Лентварісі (XIX ст.); вілла Хайма Френкеля (1908) та ін.

До литовських шедеврів усного і нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО віднесла: традиційну обробку хрестів та їх

символіку; традицію та символіку свят пісні й танцю; литовські багатоголосі хорові пісні сутартинес.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2009 р. включила: документи Архіву кн. Радзивіллів з фондів Державного історичного архіву Литви; документи, щодо акції Балтійський шлях який 23.08.1989 р. з'єднав Вільнюс, Ригу і Таллінн.

Електронні джерела:

Сайт Президента Литовської Республіки: <http://www.president.lt>

Сайт Сейму Литовської Республіки: <http://www.lrs.lt>

Сайт уряду Литовської Республіки: <http://www.lrv.lt>

Сайт Департаменту статистики Литви: <http://www.stat.gov.lt>

Посольство України в Литовській Республіці: вул. Театро 4, м. Вільнюс, 03107 <http://lithuania.mfa.gov.ua>

Посольство Литовської Республіки в Україні: 01901, Київ, вул. Буслівська, 21, <http://ua.mfa.lt>

Література:

Кіаура Z. The history of Lithuania. – Vilnius, 2005. – 359 p.

Гудавичюс. Э. История Литвы. Т. 1: с древнейших времен до 1569 года. – Москва, 2005. – 680 с.

История Литвы / *А. Эйдинтас, А. Бумблаускас, А. Кулакаускас, М. Тамошайтис*. – Вильнюс, 2013. – 318 с.

Burinskaitė K. Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a. – Vilnius, 2005. – 182 p.

Возникновение, расцвет и упадок государственности Великого княжества Литовского / *В. М. Чибичев, Н. М. Голованов, Д. А. Макаров*. – СПб., 2008. – 373 с.

Eidintas A. Lithuania in European politics: the years of the first Republik, 1918–1940. – Vilnius, 1998. – 248 p.

Станайтис С. А., *Суботкевичене* Р. Г. Развитие экономики Литвы и тенденции посткризисного периода // *Економічний вісник університету*. – 2013. – Вип.21 (1). – С. 135–140.

Україна: литовська доба 1320–1569 / *О. Русіна, І. Сварник, Л. Войтович*. – К., 2008. – 176 с.

Русіна О. В. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – 320 с.

Туряниця І. А. Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 pp.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2012. – 19 с.

Лукачук О. В. Литва і литовці в українській громадсько-політичній думці (1989–2009 pp.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2012. – 20 с.

Матеріали міжнародної наукової конференції: «Литва-Україна»: історія, політологія, культурологія», що відбулася у Вільнюсі 28–30 вересня 1993 р. – Вільнюс, 1995. – 279 с.

Я. О. Черногор